

Anna Alsztyńskiuk

Białystok

Вобраз гараджаніна ў апавяданнях Андрэя Федарэнкі і Міхася Андрасюка

У другой палове XX стагоддзя пачалася актыўная ўрбанізацыя Беларусі, што, зразумела, знайшло сваё адлюстраванне ў шэрагу мастацкіх твораў. Аб сваёй вернасці вясковым караням, аб складаным уваходжанні ў новую рэчаіснасць найперш яскрава засведчыла гэтак званае славутae “філалагічнае пакаленне” беларускіх пісьменнікаў, якія звязалі назаўсёды свой лёс з горадам. Класічным прыкладам імкнення прымірыць у свядомасці горад і вёску, вядома, з’яўляецца апавяданне Міхася Стральцова *Сена на асфальце* (1962). У творчасці маладзейшага пакалення беларускіх пісьменнікаў таксама шмат увагі надаецца асэнсаванню гэтай тэмы, прычым, ужо з некалькі іншай перспектывы.

Так, Андрэй Федарэнка і Міхась Андрасюк, прадстаўнікі аднаго творчага пакалення, лаўрэаты прэстыжных літаратурных прэмій, адны з самых цікавых сучасных празаікаў метраполіі і Беларускага літаратурнага аб’яднання “Белавежа”, раскрываюць у сваіх творах псіхалогію сучаснага гараджаніна. Тэматыка апавяданняў А. Федарэнкі і М. Андрасюка вельмі разнастайная, але створаны імі псіхалагічны партрэт сучаснага гараджаніна-беларуса дае падставы для супастаўлення іх творчых пошукаў.

Зварот да гарадской тэматыкі відавочна абумоўлены асабістым вопытам пісьменнікаў – выхадцаў з вёсак і ўжо шматгадовых гараджан, што наклала выразны адбітак на іх пісьменніцкую індывідуальнасць, у значнай ступені вызначыла мастацка-эстэтычныя і ідэйна-стылявыя асаблівасці твораў. А. Федарэнка (аўтар кніг прозы *Гісторыя хваробы* (1989, 1990), *Смута* (1994), *Нічыё* (2009), *Мяжа* (2011), *Ціша* (2014) і інш.) у сваіх творах імкнецца спасцігнуць духоўны свет сучасніка, выявіць яго клопаты і трывогі. Героямі апавяданняў А. Федарэнкі ў большасці з’яўляюцца людзі, якіх стаміла, якім надакучыла гарадское жыццё, якія прагнуць хоць бы на момант вярнуцца да вытокаў, пабыць на прыродзе. У сваю чаргу М. Андрасюк у кнігах *Фірма* (2000), *Мясцовая гравітацыя* (2004), *Белы конь* (2006), *Вуліца Добрай Надзеі* (2010), *Krzyżyk* (2015) і інш. звяртаецца да роздуму над жыццём у мястэчку на ўскраіне Белавежскай пушчы і яго ваколіцах.

Пісьменнікі заўважаюць, што пад уплывам сацыяльных і эканамічных зменаў іначыцца мысленне сучаснага беларуса. Пераацэнка каштоўнасцяў, сацыяльная адзінота, арыентацыя на паскораны статусны рух абумовілі характар сучаснага чалавека: расчараванага, самотнага, няўстойлівага. Добра пра гэта напісала Галіна Тычка: “Пералом XX і XXI стагоддзяў, пазначаны крахам сацыялістычнай сістэмы, чарговым перакройваннем еўрапейскай карты шматлікімі стыхійнымі бедствамі, лакальнымі войнамі і тэрарыстычнымі актамі – цалкам разбурае ранейшы стэрэатып жыцця, дыктуе новую шкалу матэрыяльных і ў нейкай ступені духоўных каштоўнасцяў. І асабліва балюча гэта адбіваецца на жыцці і свядомасці гэтак званага простага, звычайнага, чалавека, які адчувае сваю загубленнасць і безабароннасць у гэтым новым свеце глабальных перамен”¹.

З старонак апавяданняў А. Федарэнкі і М. Андрасюка паўстаюць персанажы, якіх яднае тое, што яны з’яўляюцца своеасаблівымі ахвярамі перамен, што вядуць да знішчэння чалавека, а ўрэшце ж і ўсяго грамадства. Аднак усё ж героі абодвух пісьменнікаў шукаюць духоўнага ратунку, шляхоў ацалення сваёй душы.

Федарэнкаўскія героі, нягледзячы на сваё сацыяльна-эканамічнае становішча, ментальна застаюцца вяскоўцамі, верачы, што адчуць суладдзе з Космасам яны могуць толькі ў вёсцы. Менавіта таму яны падаюцца ў свае родныя пенаты, дзе спадзяюцца не толькі проста адпачыць, але і ўзмацніцца, найперш, духоўна. З гэтай мэтай збіраецца ў вёску герой апавядання *Бунін-Марцінкевіч* (2007): “Якая насалода – ведаць, што ўсё страшнае, брыдкае, балючае – ззаду, а наперадзе цэлае жыццё! Цэлае лета! Узяць на ўсе тры месяцы адпачынак, паехаць у вёску; ні пра што не думаць, сесці на беразе, вудку закінуць...”². Спачатку здаецца, што дваццаціпяцігадовы малады чалавек, у якога ёсць сям’я і добрая пасада, толькі ў бальніцы пачынае заўважаць дыскамфортнасць гарадскога жыцця: “Аднаго толькі не разумею: навошта ім, каторыя на волі, здаровым, дужым, гэтая беганіна? Гэтая мітусня? І дзеля чаго? Гэтае ўвесьчаснае жаданне перагнаць адзін аднаго, хутчэй перабегчы вуліцу, у краму заскочыць, у госці не спазніцца, да тэлевізара паспець...” (213).

Аднак расчараванне гарадскім ладам жыцця, як лёгка можа здагадацца чытач, з’явілася ў душы маладога чалавека намнога раней. Патрэба змяніць нешта ў жыцці, імкненне хаця б на хвіліну стаць некім іншым вызначала паводзіны героя. Праўда, ён сам гэтага да канца не ўсведамляе: “Выйшаў з офіса пакурыць у двор. Хлопцы грузяць у кузаўшыны. Тры-чатыры чалавекі, крэкчучы, падымаюць адну. Які чорт, пад

¹ Г. Тычка, *Проза Міхася Андрасюка. Пошукі новых шляхоў мастацкага асэнсавання жыцця* [у:] Г. Тычка, *Нацыянальнае. Індывідуальнае. Агульначалавечае*, Беласток 2015, с. 105.

² А. Федарэнка, *Мяжа. Раман-эсэ, апавяданні*, Мінск 2011, с. 219. Далей пры спасылцы на гэта выданне ў дужках падаецца старонка.

якую руку мяне штурхануў? Навошта мне спатрэбілася – у белай кашулі, з цыгарэтаю ў зубах, галоўнае, калі мяне ніхто не прасіў – памагаць ім?! <...> А вось чаму: не цаніў тое, што меў. На, параўнай. Не адчуўшы смагі захацеў пазнаць смак вады?" (217).

Паступова ў маналогах псіхалагічна дакладна раскрываюцца думкі і мары пацыента гарадской бальніцы: "Усё жыццё. Не высоўвацца, не вылучацца... Трэба быць як усе. І тады, магчыма, выжывеш. І, магчыма, будзеш жыць доўга. Магчыма, нават станеш багатым, прыгожым, тоўстым... <...> Адным мазгі былі занятыя – лізінг, маркетынг! Браць ад жыцця, патрабаваць ад яго, нават разумець, што нічога не даецца так, задарма, мы з горам папалам навучыліся, вось толькі цаніць не ўмеем! Хіба я цаніў? Прымаў як належнае, само ў рукі плыло, ды і шчэнціла мне, каціўся па жыцці абаранкам, не пабываўшы – ні разу! – ні ў бальніцы, ні ў турме..." (215–217).

Герой выступае супраць прыстасавальніцтва, спажывецтва, што атручваюць сучаснага чалавека. Аднак гэты бунт, на думку пісьменніка, не мае сэнсу. З горыччу А. Федарэнка заўважае, што толькі ў крызіснай, драматычнай сітуацыі чалавек задумваецца над сваім лёсам, але нават тады ён не здольны належным чынам ацаніць тое, што ў яго ёсць. Пісьменнік не пакідае чытачу ніякіх ілюзій: яго герой памірае і не атрымлівае магчымасці здзейсніць задуманае, бо сапраўдная яго духоўная перамена не адбываецца. Герой іграе са смерцю, не ўмее даражыць жыццём і не слухае ўгавораў урача, які тлумачыць, што нельга яму гаварыць і варушыцца. Гарачыя словы, выказаныя ў маналогах, становяцца непасрэднай прычынай смерці маладога чалавека: "Каб маўчаў, дык жыў бы" (221).

Развітацца са сваімі ўяўленнямі і марамі мусіць і Марусь, герой апавядання М. Андрасюка *У цягніку*. Сціплы кравец пакідае сваё мястэчка і едзе ў Варшаву, дзе спадзяецца ўладкавацца на працу ў сапраўдную працоўню. Аднак, як і А. Федарэнка, М. Андрасюк даказвае, што сучасны чалавек не зможа змяніць жыццё, адмяніць свой лёс. Ужо на пачатку доўга катэгарычна пісьменнік прадказвае, што здзяйсненне кравецкай мары не прадбачыцца: "Але нават самыя простыя людзі побач са звычайнымі марамі носяць у сабе мроі святочныя. <...> Часам такая мроя вырываецца з рук, уцякае, пачынае жыць сваім жыццём, нараджае чарговыя летуценні. А яны, бы фальшывыя сябры, абступаюць чалавека, клічуць, вабяць у чужы і непрыхільны яму свет"¹.

Поўны пухір – толькі непасрэдная, але ж не галоўная прычына драмы Маруся. Пісьменнік заглыбляецца ў псіхалогію мужчыны, што саромеецца пайсці ў туалет з-за суседкі ў купэ: "Яна такая прыгожая, а ў мяне зусім прэзаічная праблема. Як жа так? Напэўна ж, адразу здагадаецца ў чым справа. <...> Ну, быццам нічога, быццам звычайнае, чалавечае. Усе людзі час ад часу прымушаны. А можа і не ўсе? Напэўна, не.

¹ М. Андрасюк, *Мясцовая гравітацыя*, Беласток 2004, с. 19.

Вось, скажам, які Лінда або Пазура, ды і ўсе астатнія моцныя мужчыны, якіх глядзіш у кіно – здараецца ж схадзіць ім у туалет, калі побач такая прыгажосць? Дзіўны сорам загрузіўся на спіну свінцовым цяжарам, прышпіліў да лавачкі. Гэты сорам вядомы кожнаму, чыю абдзёртую куртку ў раздзявальні элегантнага рэстарана вешалі побач з напышлівым каракулевым футрам”¹.

Не сацыяльнае асяроддзе, але ўяўленні пра жыццё тых, каго бачыў у тэлевізійных праграмах, фарміравалі думкі і ўчынкі героя. Ён хаваецца за маскай, не можа быць самім сабою, змушае сябе цяпець пакуты, што канчаткова вядзе яго да асабістай катастрофы, якую паймаў тэрску паказвае пісьменнік у канцы апавядання: “Але Марусь ужо не чуў вісклівага пратэсту пухіра. Сціскаючы далікатную жаночую далонь, ён паглыбляўся ў блакітныя абдымкі басейна. Цёплая, шаўковая вада агарнула сцёгны, калені. Увішнымі струменчыкамі пабегла яшчэ ніжэй, на лыткі, у чаравікі, што цягам гадоў высталялі не адну летнюю спёку і восеньскую слату”².

М. Андрасюк сведчыць, што чалавек не павінен выступаць супраць прыроды. У дадзеным выпадку змаганне з поўным пухіром паказваецца пісьменнікам як сімвал безнадзейнага змагання з самім сабою. Марусь хоча пакінуць сваё натуральнае асяроддзе, бо ў сталічным жыцці бачыць шанец для прафесійнага росту. Аднак духоўна, ментальна ён зусім не падрыхтаваны да новага жыцця і таму ўжо першае сутыкненне з метраполіяй у вобліку прыгожай варшавянкай мае драматычны фінал.

Гарадское жыццё выглядае прывабным, але абодва пісьменнікі бачаць і адмоўныя яго бакі. Цана, якую вымушаны плаціць гараджане за свой матэрыяльны дабрабыт, на думку як А. Федарэнкі, так і М. Андрасюка, залішне высокая. Адарваныя ад прыроднага наваколля, ад спрадвечных каштоўнасцяў людзі накладваюць маскі, каб выжыць у штучным свеце, у якім немагчыма знайсці сапраўднае шчасце.

Сваё гарадское жыццё раз у год пакідае і галоўны герой апавядання А. Федарэнкі *Госць* (1995): “Звычайна пад канец мая, калі ў Мінску ставала гарачыня, і душа і цела звыкла пачыналі бунтаваць («а час ляціць, а людзі на курортах, дачах, на прыродзе, а я...» і г. д.), адзін малады чалавек, па прозвішчы, скажам, Азіевіч, кідаў усё і хоць на пару дзянькоў вырываўся на Палессе, да былога сябра-аднакурсніка, які працаваў там настаўнікам у вёсцы”³.

Вяртанне Азіевіча ў вёску, як амаль адразу падкрэслівае А. Федарэнка, матывавана яго “духоўнымі” патрэбамі, неабходнасцю ўпэўніцца, што ён лепшы за іншых: “У першы свой прыезд Азіевіч, як і сябар цяпер, быў звычайным настаўнікам, у другі – журналістам, а ў гэты,

¹ *Ibidem*, с. 22.

² *Ibidem*, с. 27.

³ А. Федарэнка, *Ціша. Аповесці. Апавяданні*, Мінск 2014, с. 132.

трэці – «камерсантам» (ён памагаў скупляць і перапрадаваць тавары, зробленыя іншымі людзьмі). А сябар кожны раз заставаўся адным і тым жа, са сваімі маленькімі клопатамі. І гэта прыемна было ведаць, бацьчы – што ты расцеш, а некаму Бог не даў, так і гібее”¹.

Асабліва ярка адмоўныя душэўныя якасці Азіевіча выступаюць у параўнанні з сябрам настаўнікам. Відаць, невыпадкава А. Федарэнка не называе імя і прозвішча настаўніка, а стварае абагулены вобраз вясковага інтэлігента. Настаўнік самахарактарызуе сябе і выступае ў ролі выкрывальніка Азіевіча: “Ты ведаеш, што я ўжо год не тое што сабе ці жонцы – малой не магу купіць ніводнай абноўкі? Усё на ежу, на муку, цукар, камбікорм... І наце – з’яўляецца ён ! На ўсё гатовае! Ты ведаеш, якую ты гарэлку піў? Тую, што я хаваў людзям, каб соткі абагналі, дроў прывезлі! Паляндвіцу хаваў, грыбы – малой шкадавалі, а для яго выставілі – пі, еж, толькі будзь чалавекам! <...> Хвалішся сваімі рэстаранамі, «баксамі», а прывёз хоць раз, як чалавек, цукерку малой? Лене апельсіна якога? У госці ж са сваёй гарэлкай ідуць, а ты з чым прыязджаеш трэці раз? З пустымі рукамі! Але хай – пі, еж, рыбалку хочаш – на табе рыбалку... Не – дай яшчэ жонку! Свіння, проста свіння, і больш нічога!”².

Пры абмалёўцы Азіевіча пісьменнік канцэнтруецца на адной рысе яго характару, якая заважае да незвычайнай ступені. Паводзіны Азіевіча, яго спажывецкае стаўленне да другога чалавека цалкам вызначаюцца думкамі аб уласнай карысці. І таму нават колькасцю выпітай гарэлкі нельга апраўдаць тое, што герой спрабаваў залезці і ў шлюбны ложка гаспадароў.

Настаўнік, выказаўшы набалелае, пад уплывам эмоцый спачатку выкідае Азіевіча з хаты, але потым дазваляе яму застацца на начлег, а раніцай паводзіць сябе так, нібыта нічога не сталася: “Калі, як шкадлівы кот, ён [Азіевіч. – А. А.] адважыўся высунуцца са сваёй баковачкі і прытупаў у меншую хату, яго ўжо зноў чакаў сабраны свежымі закускамі стол і слоік самагону”³. Такім чынам пісьменнік звяртае ўвагу на чалавечнасць, маральную вышыню настаўніка, тыя рысы характару, якія некаторыя гараджане даўно страцілі.

А. Федарэнка канстатуе, што, апынуўшыся ў вясковай рэчаіснасці, яго герой-гараджанін не толькі не можа вярнуць сабе страчаныя каштоўнасці, але і ўносіць у свет, у якім яны яшчэ дзейсныя, набытую за гады жыцця ў горадзе амаральнасць. Аднак у напісаным некалькімі гадамі пазней апавяданні *Лёд* (2002, 2007) пісьменнік паказвае, што перамены XX–XXI стагоддзяў не абышлі і вёску, апошні бастыён маральна-этычных каштоўнасцяў, што перадаваліся з пакалення ў пакаленне. Ён сведчыць, што новыя эканамічныя ўмовы змяняюць і жыхараў вёскі. Баба Ганя, “звычайная вясковая бабулька, у пуховай хустцы, вязанай

¹*Ibidem*, с. 132.

²*Ibidem*, с. 137.

³ *Ibidem*, с. 138.

кофце, у пантофлях з кутасамі і ў мужчынскіх шкарпэтках” (227), з’яўляецца гаспадыняй тыповай вясковай хаты, што аказваецца “домам спатканняў”.

Гарадское жыццё спарадзіла маральную праблему ва ўзаемаадносінах паміж людзьмі, нават самымі блізкімі. Галоўныя героі апавядання *Лёд* (Фелікс і Галубоўскі) не знаходзяць шчасця ва ўпарадкаваным сямейным жыцці і спадзяюцца адчуць яго ў бабы Гані, у час сустрэчы з замужнімі мінчанкамі, якім таксама ў жыцці нечага не хапае. А. Федарэнка дае агульную характарыстыку маладога пакалення, расчараванага гарадскім жыццём: “І ўсё ж было нават у тварах іх нешта агульнае, ледзь улоўнае, што рабіла іх падобнымі. Гэта – узрост, той самы сумна-славуты «крыху за трыццаць», <...> калі сёе-тое ў жыцці дасягнута (а дасягнуць хацелася, канечне ж, «чаго і ўсе»: сямейка, дзеткі, кватэрка, кар’ерка, машынка...), калі жыццё больш-менш уладкавана, распланавана, калі ведаеш, што было, што ёсць і – на жаль – лёгка адгадаецца, што будзе (а будзе яшчэ круглейшы жывот, яшчэ большая азызласць, мяшкі пад вачыма, вяласць мышцаў, усё менш заставацца будзе валасоў на галаве і зубоў у роце і ўсё расці будзе пералік хваробаў у медыцынскай картцы...), і – як вынік – пытанне: гэта ўсё?! няўжо ўсё?! – і разгубленасць, <...> і ўсё мацней прага нейкага бунту, хоць бы бунціку, усё вас-трэй жадае ўхапіць рэшткі маладосці, паспець «загрузіцца»” (223).

Фелікс вонкава выяўляе сябе як культурны чалавек, але знаходзіцца ў духоўнай цемры – здраджвае хвораю жонцы і не бачыць свайго маральнага заняпаду. Духоўную зіму перажывае і Галубоўскі, але пад уплывам эмоцый ён уцякае з хаты бабы Гані. Пісьменнік тонка перадае крызісны стан свайго персанажа, што выпадкова праваліўся пад лёд. Спачатку герой думае пра матэрыяльныя рэчы: “шапка намокне! І гадзіннік, і цыгарэты, і тэлефон... Якраз тое, што трэба ратаваць!..” (232), потым ракурс яго думак мяняецца: “Вось табе прынцыповасць! Вось яна, плата за маральнасць – заместа ўзнагароды! А не трэба было акторстваваць, дурыць, капрызнічаць не трэба было – і не праваліўся б, не замярзаў бы цяпер, не боўтаўся б, як дзярмо ў пельцы, не стаяў бы раскіракаю – а ляжаў бы ў цёплым ложку з дзеўкаю, як Фелікс, мабыць, зараз... <...> Не, не застаўся б... Калі б Фелікс нават каўнер адарваў, утрымліваючы, – уцёк бы. Чаго ўжо тут... Не кожнаму, дарагі мой, дадзена, не так проста, як у тваіх анекдотах!..” (233).

У халоднай вадзе адбываецца маральнае ачышчэнне душы Галубоўскага, які прыходзіць да высновы, што не змог бы здрадзіць жонцы. Катарсіс адбываецца, але гэта фізічна не ратуе героя: “Стаяў па пояс у ледзяной вадзе, пад гэтым вечным месячным святлом, маленькі, скалелы, напалоханы, бездапаможны – мікраскапічная пылінка ў Космасе, і хныкаў, румзаў так, што салёныя слёзы ажно ў нос зацякалі!” (233). Звычайна чалавек, апынуўшыся ў цяжкім становішчы, шукае дапамогі ў іншых людзей. Герой А. Федарэнкі не робіць гэтага: яму сорамна і ён не асмельваецца ні прасіць дапамогі ў рыбакоў, ні пазваніць

некаму са знаёмых. Аднак пісьменнік не дазваляе Галубоўскаму загінуць: ратуе яго рыбак, жыхар палаткі, былы гараджанін, якога з хаты выгнала дачка. Выказаныя рыбаком словы ў пэўнай ступені тлумачаць паводзіны Галубоўскага: “Як-ніяк сталіца, а вы ў мокрым... Пазіраць будучь, падумаюць немаведама што...” (234). Так пісьменнік звяртае ўвагу на праблему складаных чалавечых узаемаадносін, на тое, што ўчынкi сучасніка часта вызначае тое, што падумаюць, скажуць іншыя.

Героі апавяданняў М. Андрасюка – гэта “«лішнія героі» нашага часу”¹, што таксама, як персанажы А. Федарэнкі, вырашылі схапіць свой лёс у свае рукі. М. Андрасюк вядзе чытача ў “паўнакроўны, жывы свет дробнага, смешнаватага паўсялянства-паўместачкоўцаў, паўінтэлігентаў <...> своеасаблівы сацыяльны маргінэс на сумежжы нашай польска-беларускай рэчаіснасці”². Імкненні жыхароў мястэчкаў памежжа не адрозніваюцца ад тых, якімі жывуць і жыхары гарадоў Беларусі. Пан Владак з апавядання *Крах*, як героі апавядання А. Федарэнкі *Лёд*, стварае лагічны план сваёй будучыні. Кватэра, адукацыя, пасада, машына – тое, што трэба, на думку героя, прыдбаць раней, чым закласці сям’ю. Жыццёвыя арыенціры змушаюць героя да сляпога паслушэнства і дапамогі таму, ад каго залежыць далейшы прафесійны лёс. Пан Владак часова пакідае ўласную кватэру, у якой над важнымі праектамі працаваць павінен яго начальнік інжынер Стручук. Герой нават не ўсведамляе сабе, што начальнік выкарыстоўвае яго наўнасьць, а кватэра – месца спатканняў інжынера з каханкаю. М. Андрасюк стварае каларытны вобраз героя, які, “чакаючы належнае сабе жыццёвае і прафесійнае месца, <...> падаўся ў горад, каб разглянуцца за месцам куды больш пражэчным, а менавіта – за начлегам”³. Выпадковая сустрэча з паняй Стручук – кульмінацыйны момант у жыцці героя, што вядзе да краху яго планаў: “Перамена з інтэлігентнага, адданага фабрыцы чалавека ў апошняга ідыёта, якая за адну ноч адбылася ў спальні інжынера Стручука, была самай вялікай і найважнейшай трансфармацыяй у маім жыцці. Усё, што здарылася потым – вымова з папярэджаннем, паніжэнне на рабоце, а ў рэшце рэшт і звальненне з працы – я не лічу актам помсты. Гэта толькі лагічны рэзультат маёй ранейшай перамены”⁴. Нават пра сумныя, трагічныя моманты М. Андрасюк гаворыць з уласцівым яму гумарам, ратуючы такім чынам і сябе, і чытача ад песімізму і адчаю.

Бяскрыўдны гумар дапамагае М. Андрасюку стварыць адметны партрэт свайго сучасніка, з яго рознымі чалавечымі хібаі. Пісьменнік з лагоднай усмешкай гаворыць аб няўдачніках, ментальна зусім непадрыхтаваных да жыцця, якога прагнуць. Мара пра дом з басейнам

¹ Я. Чыквін, *Сцэны з нашага тэатрума* [у:] Я. Чыквін, *Па прызыванні і абавязку. Літаратурна-крытычныя артыкулы*, Беласток 2005, с. 226.

² *Ibidem*, с. 228.

³ М. Андрасюк, *Фірма*, Беласток 2000, с. 50.

⁴ *Ibidem*, с. 51.

падштурхоўвае Таліка Рубеля (*Фірма*) кінуць працу на фабрыцы і стварыць уласную фірму, капітал якой вызначылі пенсіі цесця, цешчы і зарплата жонкі. Спажывецкае стаўленне Таліка Рубеля да грошай, здабытых сапраўднай працай сямейнікаў, магло б выклікаць у чытача супраціўленне. Аўтарская пазіцыя лагодзіць адмоўныя рысы вобразу героя, які пра інтарэсы сваёй фірмы найчасцей дбае ў кавярні “Верас”. З мяккай іроніяй пісьменнік гаворыць пра тое, што светлая будучыня герою не даступная, бо ён не разумее, што толькі цяжкай працай здолее адмяніць свой лёс: “Думкі і праекты матэрыялізаваліся, увасабляліся, ператвараліся ў складаныя прагнозы, вылічэнні, бізнес-планы. У залежнасці ад актуальнай кан’юнктуры мяняліся аб’екты зацікаўлення, пранікаліся новыя і новыя абшары гаспадарчай рэчаіснасці, аднак думка, каб што-небудзь рабіць, заставалася ў першапачатковым прата-тыпе”¹. М. Андрасюк таленавіта “валодае мераю і адчуваннем межаў у «порцыях» смеху. Неаднаразова на працягу чытання ўзнікае пачуццё небяспекі, што вось-вось саркастычная ўхмылка ператворыцца ў цынічную грымасу. <...> тое самае небяспечнае «ледзь-ледзь» пісьменнік не пераступае”².

Ужо ў згаданых вышэй апавяданнях пісьменнік звяртае ўвагу на праблемы, з якімі вымушаны змагацца сучаснікі. Яны аналагічныя як і ў федэрэнкаўскіх герояў: расчараванне жыццём, у тым ліку і сямейным. Да тэмы здрады М. Андрасюк вяртаецца ў кнізе *Мясцовая гравітацыя*. Не на сваім месцы, самотнымі адчуваюць сябе пан Носік і яго суседка Зіна з апавядання *Сустрэча*:

“– <...> Тут можна быць толькі нешчаслівай жанчынай.

– Та-ак. Тут усё не так. Дзе ні глянь, правінцыя, – працягваючы настрой, працягнуў пан Носік. А на душы – пасвятлела. Вось, аказваецца, не адзін ты ў няшчасці, ёсць і ў цябе таварышы”³.

Патаемная сустрэча жанатага Носіка і яго замужняй суседкі павінна стаць першым крокам у новае жыццё. Аднак панам Носікам, яго паводзінамі кіруе страх перад рэакцыяй жыхароў мястэчка, так што герой не пераступае “нябачную, назначаную мястэчкам мяжу прыстойнасці”⁴. Аднак неабходнасць прыстасавацца да ўсталяваных нормаў і няпісаных законаў, што існуюць у мястэчку, не адбірае ў героя магчымасці быць шчаслівым, і ён знаходзіць выхад з тупіковай сітуацыі. Паглыбляючыся ў свет мараў, у якім дазволена пераступаць любыя межы, пан Носік забывае пра шэрую рэчаіснасць.

Асалоду ў інтымных адносінах з жанчынамі знаходзіць Вітусь Агоньчык, герой апавядання *Клаксон*. Месца яго жонкі, што раз у год

¹*Ibidem*, с. 10.

² Л. А л е й н і к, *Погляд на жыццё з вышыні палёту (проза Міхася Андрасюка)* [у:] *Шлях на прамой часу. Да гісторыі беларускай літаратуры ў Польшчы. 1958–2008 гг.*, пад рэд. Я. Чыквіна, Беласток 2007, с. 300.

³ М. А н д р а с ю к, *Мясцовая гравітацыя*, с. 75.

⁴ *Ibidem*, с. 77.

едзе ў адпачынак на цёплае мора, за прылаўкам у краме “Мамуазель” займаюць маладыя дзяўчаты, з якімі Вітусь прыемна бавіць час і пасля працы. Пагрозай для шчаслівага, спакойнага і забяспечанага жыцця мужчыны можа стаць дзіця, што, мабыць, народзіцца пасля праведзеных у аўтамашыне хвілін з Кавалёвай Лількай. М. Андрасюк падрабязна раскрывае думкі героя, выкліканыя ўжо самім намёкам на магчымасць стаць бацькам: “У Вітуса не было жадання ні ўцякаць, ні адмаўляцца ад чаго-небудзь. <...> І думаў пра бліжэйшую будучыню. Перш за ўсё – як аб’явіць такую навіну жонцы. Што ёй сказаць? І як сказаць? З жонкай, хаця і пражылі разам гадоў трыццаць, ніколі такога не было. Ніколі, нат пасля самай блізкай блізкасці, не сказала яна Вітусю: у нас будзе дзіця. І яго не было. А затым у разгубленасці, непазбежнай у новай сітуацыі, пачаў вылузвацца дзіўны мужчынскі гонар, упэўненасць у сваёй выключнасці, несмяротнасці амаль”¹.

М. Андрасюк паказвае жыццё героя ў мястэчка ва ўсёй супрацьлегласці і адначасова выяўляе агульнае ў рысах характару яго жыхароў. З аднаго боку, героі з трывогай думаюць аб непрыемных наступствах паводзін, нязгодных з маральным кодэксам мястэчка. З другога – яны здольныя выступаць супраць існуючых прынцыпаў, асцерагаючыся, каб амаральныя ўчынкі не пабачылі дзённае святло. Канчаткова на магчымага нашчадка герой глядзіць праз прызму ацэнкі асяроддзя, якая ў падобных выпадках заўсёды была адмоўнай. Вітусь мусіць развітацца ўжо з самімі думкамі аб магчымым дзіцяці, бо не можа дазволіць сабе нават уяўнага разбурэння жыцця, яго ладу. Ён не гатовы нешта перайначыць у сваім лёсе і будзе паводзіць сябе як і раней: “У суботу пасля поўдня ён сядзе ў машыну, паедзе на вакзал. <...> Яна [жонка. – А. А.] будзе ісці побач, а ён тады скажа:

– Ведаеш? Гэта прадаўшчыца, што ты да ад’езду вынайшла яе... А, дарма і казаць што.

– Зноў нястача ў касе? – як заўжды спытае жонка і смутна ўсміхнецца. – Зараз не трэба давяраць маладым”².

Пісьменніцкая згадка пра рэакцыю жонкі Вітуса Агеньчыка можа сведчыць аб ролі, якую на сцэне мястэчкавага жыцця мусіць сыграць і жанчына, якой здарзілі. Яна, відавочна, уяўляе сабе, як паводзіць сябе яе муж, але не можа выказаць набалелае.

Сваё месца на зямлі і ў сусвеце шукае і герой апавядання А. Федарэнкі *Уночы* (1993, 2009), што паўстае перад чытачом як вельмі складаная псіхалагічная структура: “Раз ці два ў год гэта здаралася з Берасцевічам. Ён пачынаў востра, без аніякай, здавалася б, прычыны баяцца і ненавідзець людзей. Не ўсё чалавецтва, а менавіта бліжняга свайго, які абганяў яго на аўтамабілі, ехаў побач у метро, выступаў па тэлевізары, ішоў па тратуары. <...> Ён пераставаў разумець, чаму яны апрачаюцца,

¹ *Ibidem*, с. 68.

² *Ibidem*, с. 72.

куды едучь, куды баяцца паспець, перабягаючы вуліцы, даганяючы транспарт? <...> Цікава, што сам ён добра разумеў, чаму вечарам кладзецца ў ложак, а раніцаю ўстае, чаму голіцца, снедае, апранае касцюм і гальштук, чаму спяшаецца на працу, чаму яму трэба хутчэй перабегчы вуліцу і дзеля чаго закупацца прадуктамі на базары і ў магазіне” (246–247).

Маладушны, спакойны, палахлівы па натуры Берасцевіч разумее, што нешта кепскае адбываецца з ім і шукае ратунку за горадам. Ноччу ён падаецца ў невядомую яму вёску, дзе спадзяецца “паправіць здароўе, вярнуць душэўны супакой і фізічную бадзёрасць” (249).

Звяртае ўвагу супярэчлівасць вобраза Берасцевіча, які, з аднаго боку, не прымае таго, што адбываецца ў вясковай хаце, але з другога – дае волю самым змрочным пачуццям. Герой задумваецца над лёсам нямой Ларысы, якой гандлюе ўласны бацька, здаецца, нават спачувае дзяўчыне: “Прамільгнула ў галаве: сціплая, напалоханая, забітая ў куточак, з нацянутай коўдрай да падбародка... Але ў гэты момант чужыя дзявочыя рукі яшчэ ў цемры абхапілі яго за шыю. Яна ажно павісла на ім. І ён зразумеў – якая тут коўдра да падбародка! – за сваё кароткае жыццё яна проста не ведае іншых адносін з мужчынамі, акрамя такіх, а можа і не хоча ведаць” (255).

Спачатку ў адносінах да дзяўчыны Берасцевіч кіруецца маральнымі законамі: “Берасцевіч адварнуўся.

– Я... не той, не такі... Калі не хочаш – не трэба... Я ўсё роўна заплачу, дам грошы, многа!..

Яна толькі пасміхалася. Яна не разумела, што ёй кажуць. Яго дабрыня ні прама, ні ўскосна не магла быць ацэнена ў гэтым глуха-нямым, мёртвым царстве” (256).

Пісьменнік быццам апраўдвае пазнейшыя паводзіны Берасцевіча, паказваючы, што яны – вынік расчаравання. Герой у вёсцы спрабуе палячыць душу, шукае спакою, гармоніі, а трапляе ў яшчэ горшае, чым гарадское, “цёмнае каралеўства”. Малая, пабеленая, дагледжаная звонку хатка з садзікам ужо з парога “ззяе” брудам, які ў прамым і пераносным сэнсе абляпіў і яе жыхароў: дзядзьку Івана, што ўвесь час ходзіць у брудных, заношаных кальсонах і яго прыгожую дачку, што прадае сваё цела. Аднак ці расчараванне можа апраўдаць звырыны шал, якому паддаецца герой?

Як ні дзіўна, ды менавіта ўспрыняцце Ларысы як прадмета толькі асалоды, усёдазволенасць адурэлага самца, выяўленне проста звырынага інстынкту змяняюць героя: “За ноч Берасцевіч ператварыўся ў іншага чалавека. З вачэй сышла трывога, на твары гуляла ўсмешка абсалютна здоровага, дужага, упэўненага ў сябе мужчыны. Шчаціна на шчоках не старыла, а наадварот, свяжыла яго. На такіх звычайна прыемна глядзець, і хочацца парадавацца чужой радасці, сказаць добрае слова ці хоць бы ўсміхнуцца ў адказ на ўсмешку” (257).

Здаецца, полавыя адносіны вызвалілі героя, забралі ўвесь цяжар, што сабраўся ў душы. Берасцевіч шчаслівым вяртаўся ў сваё гарадское

жыццё, задаволенымі ён пакінуў і жыхароў малой хаткі, якім, згодна з абяцаннем, шчодро заплаціў за праведзеную ў іх кампаніі ноч.

“Чалавек, такі яго склад, заўжды хоча быць кімсьці другім, чым ёсць”¹, – заўважае герой апавядання М. Андрасюка *Гравітацыя*. З перспектывы трыццаці гадоў ён глядзіць на сябе ранейшага, маладога, шчасліва закаханага, адно рашэнне якога паклалася ценом на ўсё жыццё. У час выпадковай сустрэчы з Болюсем і Папусем герой асмельваецца прыняць позу, паступіць нязгодна са сваімі маральна-этычнымі прыярытэтамі. Небяспечная гульня, якую вядзе герой са знаёмымі не можа мець шчаслівы фінал: п’яная Зося становіцца ахвярай мужчынскай пажадлівасці. Усё адбываецца ў прысутнасці яе каханага, што вырашыў пайсці на ратунак дзяўчыне толькі тады, калі яна пачне крычаць. Алкаголь адабраў у Зосі здольнасць рэакцыі на нахабнасць гвалтаўніка: “Ляжыць, бы здэртая шына. І толькі ўсё паўтарае: «Ванітаваць хачу...»”². Нечаканая цяжарнасць змусіла Зосю і Болюся стварыць сям’ю. Шлюб каханай дзяўчыны зламаў героя: “Хацелася сесці на які-коледы аўтобус, нават не ведаючы яго маршруту, ды адправіцца ў самае далёкае месца на зямлі”³. Аднак герой застаўся ў мястэчку, не завёў сям’і, стаў праводзіць час на вакзале, на якім некалі сустракаўся з Зосяй. Герой глыбока корпаецца ў сваёй душы, аналізуе асабістыя памылкі і мары. Такім чынам пісьменнік даводзіць, што чалавек мусіць заставацца самім сабою, бо ён нясе поўную адказнасць за сябе і свой лёс.

Творчасць М. Андрасюка – гэта “не толькі эмацыянальная рэакцыя на грамадскія падзеі другой паловы 1980-х гадоў, выяўленне сваіх непасрэдных адносін да навакольнага свету, а штосьці больш глыбокае і значнае, а менавіта – мастацкае цэласнае бачанне свету і чалавека ў ім. Свету канкрэтнага і чалавека жывога, рэальнага”⁴ – дакладна адзначыў Серафім Андраюк, між іншым ураджэнец падбэльскай вёскі Грэдалі. Пісьменнік “не губляецца ў мностве падрабязнасцей, а, аддаючы ім належнае, стварае ўрэшце цэласны, завершаны зрэз рэчаіснасці”⁵. М. Андрасюк часта звяртаецца да вобразу расчараванага сваім сямейным становішчам мужчыны. Найчасцей яго героі знаходзяць спагаду ў таварыстве сяброў, у размовах пры куфлі піва. Шануюць такія хвіліны героі апавядання *Клёсы*, у тым ліку і Федзік, што пасля страты працы стаў асабліва скептычна глядзець на свет. Аднак нават куслівыя заўвагі героя не абуджаюць у яго таварышах супраціўлення, жалю, ці злосці, бо ў мірным свеце мястэчка людзі яшчэ здольныя разумець адзін аднаго.

А. Федарэнка і М. Андрасюк не імкнуцца да выхавання свайго чытача, пазбягаюць павучальнага пафасу, непасрэднай ацэнкі ўчынкаў герояў. Яны проста ствараюць “карціны жыцця”, паказваюць свет, які

¹ *Ibidem*, с. 47.

² *Ibidem*, с. 55–56.

³ *Ibidem*, с. 57.

⁴ С. Андраюк, *Свет да болю блізка [у:] Шлях на прамой часу...*, с. 302.

⁵ А. Саковіч, *Беларуская літаратура Польшчы*, Беласток 2012, с. 137.

добра ведаюць, бо ў ім жывуць. Усеагульнае знаходзіць у іх творах сваё індывідуальнае выяўленне. Галоўны акцэнт у апавяданнях А. Федарэнкі і М. Андрасюка зроблены на ўнутраным стане душы сучасніка. Героі апавяданняў А. Федарэнкі спрабуюць прыхаваць ментальнасць вяскоўца, паказаць, што яны ўжо гарадскія, але цяжар маскі, якую накладваюць на сябе, ім зусім не па сілах. Цана фінансавай стабільнасці – індывідуалізм, замкнёнасць, адсутнасць шчыльных сваяцка-суседскіх сувязяў, жыццё сярод безаблічнага, ананімнага натоўпу. Пісьменнік акцэнтуюе ўвагу на кантрасце паміж высокім сацыяльным статусам гараджаніна і яго маральнай дэградацыяй. Яго героі, губляючы сябе, губляюць і сваё шчасце. Нашмат шчаслівейшымі выглядаюць жыхары мястэчка на польска-беларускім памежжы, што мараць пра жыццё ў вялікім горадзе, але не пакідаюць сваё роднае гняздо або пакідаюць яго толькі часова. М. Андрасюк глыбока, па-філасофску аналітычна пранік ва ўнутраны свет свайго героя, выявіў яго залежнасць ад грамадскага і сацыяльна-культурнага асяроддзя.

Anna Alsztyniuk

The Picture of a City Dweller in Short Stories of Andrei Fiedarenko and Michas Androsiuk

A b s t r a c t

The urbanization processes of the second half of the 20th century in Belarus and Poland became the subject of increased interest among writers of the post-war generation. According to the younger generation of Belarusian writers, both in Belarus itself and in Poland, the space of the city is not only an opportunity for personal development or better material existence, but also a real threat to traditional values. Andrei Fiedarenka and Michas Androsiuk, who are among the most interesting contemporary Belarusian writers, focus in their works on showing the psyche of a city dweller. Their personal experience is the underlying reason for a return of writers to the subject of the city and its residents. Their country origin as well as many years of urban life made a clear mark on the conceptual and stylistic features of their stories. The writers focus on showing the influence of the city on everyday life of people and their character. Andrei Fiedarenka presents the inner world of his heroes, disappointed and tired of living in the urban space. The protagonists of Michas Androsiuk short stories are residents of a small town on the Polish-Belarusian borderland.